

UDK 711.1(479.4)

dr. Metka Špes*

Imajo slovenska mala mesta dobra izhodišča za trajnostni razvoj?

Povzetek

Mala mesta imajo v primerjavi z velikimi v želenem in pričakovanem obdobju trajnostnega urbanega razvoja praviloma nekatere večje priložnosti, sprejemajo pa tudi nekatera tveganja. V prispevku so predstavljena osnovna metodološka izhodišča in rezultati dvostranskega raziskovalnega projekta, katerega osnovni namen je proučiti stanje v malih mestih na Češkem in v Sloveniji glede na njihove

možnosti za trajnostni razvoj. Dosežena raven njihovega trajnostnega razvoja je bila ocenjena z dostopnimi in medsebojno primerljivimi kazalniki treh osrednjih polj urbane trajnosti: ekonomske, socialne in okoljske. Razvrščanje malih mest v tri razrede za omenjena polja trajnosti je bilo izvedeno na osnovi povprečnih vrednosti niza kazalnikov. Vzporedno z izbiro najbolj relevantnih kazal-

nikov (skupaj jih je 12, štiri za vsako polje) trajnostnega razvoja malih mest je bila narejena še njihova tipologija. Predvidevamo namreč, da se naselja s 5000 do 15.000 prebivalcev glede na demografske značilnosti, funkcijo, genezo, morfologijo itd. združujejo v štiri značilne tipe: industrijska mala mesta, zaposlitveni centri v ruralnem območju, satelitska in terciarna mala mesta.

Ključne besede: mala mesta, trajnostni razvoj, tipi malih mest, kazalniki trajnosti.

Summary

Compared to large towns and cities, small towns usually have greater opportunities for the desired and expected period of sustainable urban development, but they also have some greater risks. In this article we present the basic methodological points of departure and results for a bilateral research project, whose main objective was to study the condition of small towns in the Czech Republic and in Slovenia in light of their prospects

for sustainable development. The level of sustainable development achieved by small towns was assessed using a range of accessible and mutually comparable indicators in three fields of urban sustainability: economic, social and environmental. Small towns were classified into three groups according to these fields of sustainability, based on the average values of the indicators. Parallel with the selection of the most relevant indi-

cators (together 12, four for each field) of sustainable development of small towns, it was necessary to elaborate their typology as well. We anticipate that settlements with 5,000 to 15,000 inhabitants can be grouped into four characteristic types with respect to their demographics, functions, genesis, morphology and so on: industrial small towns, employment centres in rural regions, satellite and tertiary small towns.

Key words: small towns, sustainable development, typology of small towns, indicators of sustainability.

JEL: Q560

1. Uvod

Članek predstavlja osnovne ugotovitve raziskovalnega projekta, ki je potekal med letoma 2005 in 2007 v okviru dvostranskega sodelovanja med slovenskimi in češkimi geografi. Njegov namen je bil oceniti stopnjo trajnostnega razvoja malih mest v Sloveniji in na Češkem (s poudarkom na moravskih), ki igrajo v obeh

državah pomembno vlogo v naselbinskem sistemu. V raziskavo je bilo vključenih 76 malih mest s 5000 do 15.000 prebivalci, od tega je 26 slovenskih. Poleg parcialnih in sinteznih ocen trajnosti je najpomembnejši metodološki doprinos projekta izbor skupnih in primerljivih kazalnikov trajnosti ter tipologija malih

* Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo

mest oziroma za to uporabljena merila, ki izhajajo iz njihovih razvojnih značilnosti. Nosilca dvostranskega projekta sta v bila Ustav Geoniky Češke akademije znanosti iz Brna in Oddelek za geografijo na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani, kjer so poleg avtorice prispevka sodelovali še dr. Dejan Cigale, dr. Barbara Lampič, dr. Dušan Plut, dr. Dejan Rebernik in dr. Katja Vintar Mally.

Mala mesta so posebna kategorija v sestavi urbane poselitve, značilna predvsem za Evropo. Za njihovo definiranje so v strokovni literaturi in v praksi uporabljena različna merila, v glavnem pa jih opredeljuje število prebivalcev in prostorska razprostranjenost. Podobno kakor velika in srednje velika mesta so praviloma gospodarska, socialna, kulturna in politična središča z osrednjo vlogo v naselbinskem omrežju. Glede na gospodarsko moč in zgodovinsko pogojeno osrednjo vlogo se razlikujejo po obsegu gravitacijskega zaledja, saj nekatera postajajo tudi že žarišča inovativnosti in usmerjevalci razvoja širšega zaledja. V zadnjem času jim namenjamo več pozornosti, ker se je začela krepiti njihova vloga pri iskanju možnosti enakomernejšega in predvsem trajnostnega razvoja ter pri opredeljevanju razvojnih perspektiv podeželja. Okoliškim prebivalcem namreč zagotavljajo primarno stopnjo mestnih storitev, možnosti zaposlovanja in socialnih stikov. Vrsta negativnih procesov in značilnosti velikih mest se na ravni malih mest izgubi – imajo druge značilnosti, hkrati pa z gospodarskega in socialnega vidika še vedno pomembne prednosti pred manjšimi podeželskimi naselji.

Mala mesta imajo pri doseganju trajnostnega razvoja v primerjavi z velikimi več priložnosti, sprejemajo pa tudi nekatera večja tveganja. V obdobju poudarjene globalizacije je njihova kritična masa znanja skromnejša, zato so za velike podjetniške razvojne projekte manj razvojno privlačna. Vendar jih na drugi strani označuje večja socialna občutljivost in hkrati bolj razvita mreža socialne pomoči, ki jo je mogoče z manjšimi finančnimi vložki mestne uprave učinkovito izpopolniti. Zagotavljanje primerne stopnje socialne varnosti je v malih mestih lažje (Plut, 2006). Prednosti nekaterih malih mest (ne velja za stara industrijska) se kažejo tudi v manjših okoljskih bremenih, obvladljivih urbanih okoljskih pritiskih in večji stopnji prilagodljivosti na samočistilne zmogljivosti.

2. Mala mesta v luči trajnostnega razvoja

Bistvo trajnostnega razvoja je, da je ekosistem sposoben prenesti kvalitativne spremembe, ki dolgoročno prinašajo socialni, gospodarski in tehnološki razvoj, a obenem ne povečujejo obremenitve oziroma ne povzročajo neravnovesja v ekosistemu. Doseganje trajnosti ni končni cilj, ampak je uravnotežen in pri-

lagodljiv evlucijski proces iskanja ravnovesja med materialno blaginjo, socialno varnostjo in zdravim okoljem. Trajnostni urbani razvoj izhaja iz ekosistemskega razumevanja mest, pri čemer je treba vedno znova iskati ravnovesje med vsemi elementi urbanega življenja. »Trajnost« je v bistvu vzdrževanje ekosistemske stabilnosti oziroma dinamičnega ravnovesja. To namreč omogoča, da se ob kratkotrajnih zunanjih vplivih (šokih) narava ali pokrajnotvorne sestavine obnavljajo same. Zato zasnova trajnosti dopušča spremembe, človekove vplive oziroma razvoj, vendar le do meje, ko ni presežena nosilnost okolja. »Trajnost ni enota za preživetje, ampak pomeni nadaljevati kakovostno in z naravo skladno življenje v spremenjenih razmerah« (Nijkamp & Perrels, 1994).

Največ napak v razvoju mest je bilo v preteklosti narejenih zaradi pomanjkanja vsestranskega razumevanja urbanih ekosistemov kot sistemov, v katerih sta kakovost življenja in socialna blaginja odvisni od gospodarskega razvoja in reševanja okoljskih problemov. Z manjšim številom prebivalstva in prostorskim obsegom imajo mala mesta dobre možnosti, da se pri načrtovanju svojega razvoja kar najbolj približajo nekaterim ekosistemskim mehanizmom ravnovesja, ki so sicer značilni za delovanje naravnih ekosistemov. Opazni sta predvsem načeli »sožitja« in »neodvisnost funkcije od količinske rasti« (Vester, 1991). Od sožitja oziroma kar največjega približevanja sfer bivanja, dela, izobraževanja, oskrbe itd. imajo koristi vsi. Skrči se poraba energije in prostora, skrajšajo se poti in zmanjša njihova zasedenost ter izguba časa, poveča pa se notranja povezanost. Pri tem imajo mala mesta veliko prednost pred velikimi, za katera je bolj značilno oddaljevanje omenjenih področij človekovega delovanja in ustvarjanja funkcijsko homogenih con (npr. nakupovalnih središč na obrobju mesta, industrijskih con daleč od kraja bivanja, preseljevanje v širša gravitacijska območja), kar že samo po sebi vodi v netrajnost, v povečano porabo energije in prostora, v onesnaževanje okolja in tako v zmanjševanje kakovosti življenja.

Za razlago trajnosti malih mest je zanimivo še načelo »neodvisnost funkcije od količinske rasti«, namreč da je ohranjanje ravnovesja nezdružljivo s stalno rastjo, ker je s tem ogroženo preživetje. Odvisnost od rasti je nevarna in je ekosistemski nesmisel. Tudi sestavine, ki količinsko ne rastejo, lahko v ekosistemu kakovostno opravljajo svojo vlogo. Predvsem je pomembno spoznanje, da ni soodvisnosti med opravljanjem funkcije in stopnjo rasti. Iz tega izhaja, da lahko mala mesta opravljajo svojo vlogo ter vzdržujejo veliko skladnost med gospodarskim, socialnim in okoljskim razvojem, tudi če ne naraščajo. Pri tem še lahko zagotavljajo prebivalcem visoko kakovost življenja. Gospodarski razvoj tvori nepogrešljivo materialno podlago trajnostnega razvoja in je temelj človekove blaginje, toda z vidika trajnostnega razvoja niso

odločilnega pomena samo vrsta in obseg proizvodnje blaga in storitev ter njihova razdelitev, ampak tudi kar najboljša izraba naravnih virov. Zato je v okviru trajnostnega razvoja smiselno razlagati gospodarske kazalce zgolj v povezavi s socialnimi in okoljskimi.

Ali imajo mesta, še posebno mala, alternativo trajnostnemu razvoju? Vse več je opozoril, da bodo tista, ki pri razvoju ne bodo upoštevala osnovnih načel trajnosti, v prihodnje najprej izgubila svojo privlačnost, demografsko bodo stagnirala ali celo nazadovala, izgubljala bodo delovna mesta, nadaljeval se bo neuravnotežen pretok energije in snovi (s povečevanjem okoljskih bremen), gospodarske in druge dejavnosti se bodo selile v privlačnejše in stimulatивnejše okolje, stopnjevala se bo neuravnotežena socialna oskrba itd. Negativni okoljski učinki so praviloma prvo znamenje netrajnosti. Njihovi vzroki pa so lahko zelo raznovrstni, od čezmerne rabe energije in neustreznih tehnologij do neracionalne rabe prostora in slabe okoljske politike. Kažejo se predvsem v onesnaženosti zraka, vode, prsti, v hrupnem obremenjevanju, pa tudi v pomanjkanju občutka varnosti in vizualnem razvrednotenju. Posredne posledice pa so še znižana cena mestnega prostora in stanovanj ter preseljevanje v druga mesta ali suburbana območja. Zavedati se je treba, da trajnostna mesta niso gospodarsko samozadostna mesta z nezahtevnimi tehnologijami – prav tako se morajo razvijati, težiti morajo k večji socialni pravičnosti in razvoju, toda v skladu z omejitvami oziroma razmerami v okolju. Taka mesta torej niso brez konfliktov interesov kapitala, pa tudi ne mesta

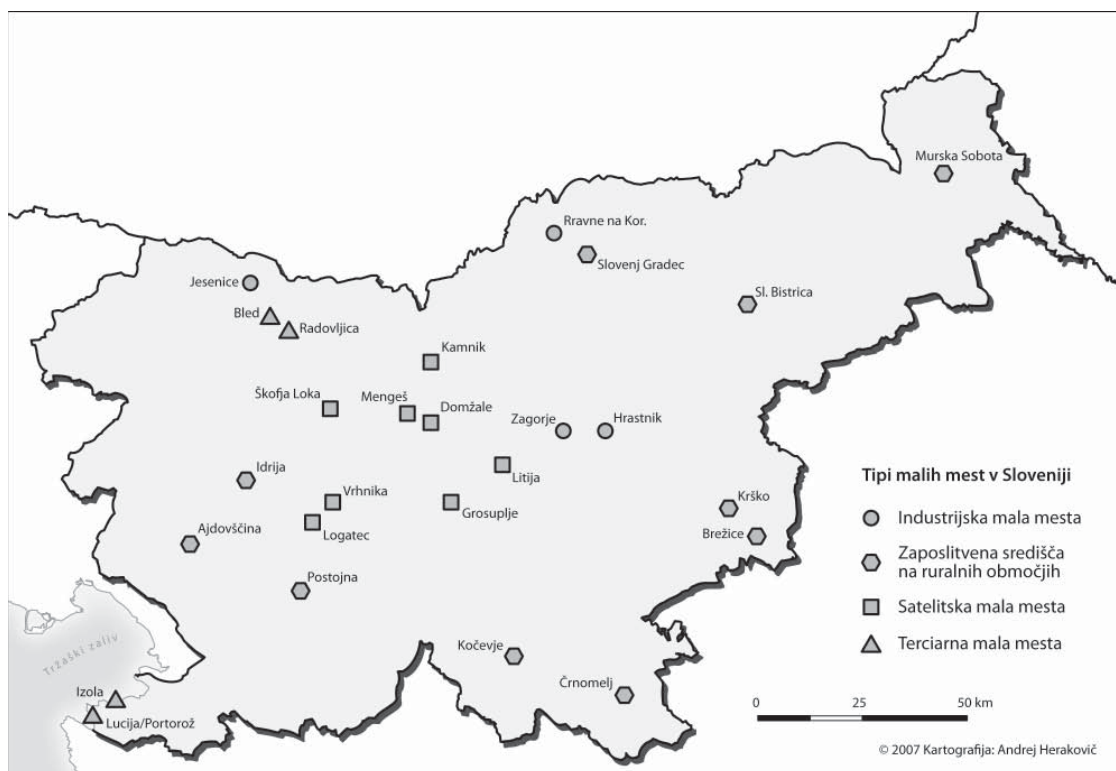
s popolnoma čistim okoljem in brez socialnih problemov, a dolgoročno morajo težiti k uravnoteženju vseh segmentov urbanega razvoja na čim višji ravni in k dviganju kakovosti življenja.

3. Mala mesta v Sloveniji

Za slovenski urbani sistem je značilna prevlada malih mest, saj ima samo deset mest več kakor 20.000 prebivalcev, dve največji pa le 40 % urbanega prebivalstva. Po drugi strani je malo srednje velikih mest med 15.000 in 100.000 prebivalci, več pa jih je s 5000 do 15.000 prebivalci.

Sistem urbane poselitve in vloga mest je predvsem posledica policentričnega regionalnega in urbanega razvoja. Na razvoj srednje velikih in predvsem malih mest pa je še močnejše vplivala pretekla upravno-administrativna ureditev in razdelitev Slovenije na okoli 60 občin. Vsaka izmed njih je imela razmeroma visoko stopnjo samostojnosti in praviloma ustvarila tudi svoje industrijske obrate, ki so zaposlovali prebivalce iz ruralnega zaledja. To posredno vpliva še na današnji dokaj nizki odstotek urbanega prebivalstva v Sloveniji (Rebernik, 2005). Samostojnost gospodarskega, socialnega in prostorskega razvoja malih mest je hkrati zavirala rast srednje velikih regionalnih središč. Policentrična doktrina je omogočala malim mestom dokaj hiter razvoj, predvsem gradnjo novih industrijskih obratov, ki velikokrat niso izhajali iz lokalne tradicije ali obstoječih naravnih virov, zato

Karta: Tipi malih mest v Sloveniji



jih je tranzicijsko obdobje najbolj prizadelo.

V raziskavo smo kot mala mesta uvrstili 26 naselij, ki imajo med **5000 in 15.000 prebivalci**. Tipologija malih mest temelji na kombinaciji treh skupin meril: demografskega razvoja (s poudarkom na razvoju prebivalstva v desetletju 1991 do 2002), gospodarske usmeritve (zlasti razmerje med sekundarnim in terciarnimi dejavnostmi) in zaposlitvene privlačnosti (razmerje med delovnimi mesti in številom aktivnega prebivalstva oziroma obseg dnevnih migracij).

Osnovne značilnosti posameznih tipov malih mest v Sloveniji so:

- **industrijska mala mesta** označuje močno upadanje števila prebivalcev med letoma 1991 in 2002, visok odstotek zaposlenih v sekundarnih dejavnostih, zgodnja industrializacija, zmanjševanje števila delovnih mest zaradi prestrukturiranja industrijskih obratov in s tem povezani socialni problemi ter demografsko zaostajanje in najočitnejši okoljski problemi;

- **zaposlitvena in oskrbno-storitvena središča na pretežno ruralnih območjih** imajo praviloma, glede na svojo velikost, presežek delovnih mest ter so pomembna zaposlitvena in oskrbna središča za pretežno ruralno zaledje; najhitrejši razvoj so dosegala med letoma 1960 in 1990 v obdobju »policentričnega razvoja«, v devetdesetih letih pa jih je prizadela recesija posameznih industrijskih panog, čeprav je v večini industrija še vedno nadpovprečno zastopana, med njimi pa obstajajo razlike v demografski rasti;

- **satelitska mala mesta** najhitreje prostorsko, gospodarsko in demografsko naraščajo, imajo presežek delovno sposobnega prebivalstva, označuje jih velik delež mladega prebivalstva in v povprečju dobro opremljeno bivalno okolje;

- **terciarna mala mesta**, večinoma obalni ali alpski turistični kraji, v katerih prevladujejo zaposleni v terciarnih dejavnostih (Lampič et al., 2007).

4. Kazalniki trajnostnega razvoja malih mest

Trajnostni mestni razvoj vključuje gospodarsko, socialno in okoljsko skladnost, označuje torej težnjo po splošni urbani blaginji, visoki kakovosti življenja za vse mestne prebivalce, primerni materialni blaginji ter stopnji socialne varnosti in pravičnosti ob hkratnem ohranjanju primernih prostorskih in življenjskih razmer prihodnjim mestnim rodovom. Za različna mesta je nemogoče uporabiti neki splošen koncept mestnega trajnostnega razvoja, pri tem pa mala mesta izkazujejo posebne zahteve. Zadnje desetletje so namreč pod močnimi pritiski raznovrstnih človekovih dejavnosti

(gradnja stanovanj, infrastrukture, industrijskih in obrtnih con, turističnih objektov itd.) doživljala velike spremembe pri prostorskem širjenju, suburbanizaciji, prav tako pa na socialnem in gospodarskem področju. Marsikje so tranzicijske spremembe oziroma ustavitve ali prestrukturiranje proizvodnih obratov vplivali na višjo stopnjo brezposelnosti, splošno slabšanje socialne varnosti in razširjanje akutnih ekoloških problemov. Obstajajo pa tudi mala mesta, ki so doživela korenite razvojne izboljšave ob ustanavljanju uspešnih podjetij, ker so ta pritegnila še druge dejavnosti.

Največji metodološki izziv je bil zato izbor in opredelitev ustreznih kazalnikov gospodarskega, socialnega in okoljskega razvoja, s katerimi bi lahko ustrezno »izmerili« razvojno skladnost vseh treh segmentov. Pojavilo se je nekaj zadreg, ki jih moramo pripisati pomanjkanju tovrstnih tujih zgledov in izkušenj. Poleg tega je iskanje primerljivih kazalnikov za obe skupini malih mest (slovenskih in čeških) zahtevalo več kompromisov, ki so posledica razlik med dostopnimi in razpoložljivimi relevantnimi podatki in informacijami na tej ravni v obeh državah. S tem se je sicer povečala univerzalnost izbranih kazalnikov in možnost njihove širše primerljivosti tudi za druge države, so pa nekateri tudi manj reprezentativni glede na posebne razmere v slovenskih malih mestih.

V skupino **gospodarskih** kazalnikov so bili uvrščeni štirje, ki kažejo gospodarsko moč mesta oziroma mestnega prebivalstva, razpoložljivost delovnih mest, zaposlitveno sestavo ter privlačnost mesta za delo in prebivanje:

- Glavni gospodarski cilj trajnostnega razvoja je zagotovo povečevanje materialne blaginje prebivalstva, ki je bila pri slovenskih mestih merjena z višino bruto osnove za dohodnino na prebivalca, kar posredno kaže tudi na razlike v gospodarski razvitosti mest.

- Pri razmerju med številom delovnih mest in številom delovno sposobnega prebivalstva izhajamo z vidika uravnoteženega razvoja, po katerem je priporočljivo, da lokalno gospodarstvo zadovoljuje tudi zaposlitvene potrebe, zaradi česar se v malih mestih kot ugoden ocenjuje zmerni presežek delovnih mest nad številom delovno sposobnega prebivalstva v mestu, kar ne sproža obsežnejših selitev.

- Pomemben kazalnik gospodarske razvitosti in funkcijske usmeritve mest je tudi zaposlitvena sestava, pri čemer dajemo z vidika trajnostnega razvoja prednost energetsko in surovinsko manj potratnim storitvenim dejavnostim, ki naj bi bile tudi okolju prijaznejše.

- Gospodarska uspešnost, ugodne razvojne možnosti mesta, kakovost bivalnega okolja, prometna dostopnost itd. se kažejo še v povečanem ali zmanjšanem povpraševanju po stavbnih zemljiščih in stanovanjih,

kar ima neposreden vpliv na gibanje njihovih tržnih cen.

Socialni vidik trajnostnega razvoja odseva v zagotavljanju blaginje, enakih življenjskih možnosti in visoke kakovosti bivalnega okolja ter v preprečevanju revščine in socialne izključenosti. Kazalniki socialne trajnosti so:

- Indeks staranja, pri čemer izhajamo iz ugotovitev, da starostna sestava odseva naravno in selitveno gibanje prebivalstva; s širšega družbenega vidika je staranje neugodno, ker upočasnjuje gospodarsko rast, neugodno vpliva na obnavljanje prebivalstva ter povečuje potrebe po zdravstveni in socialni oskrbi.

- Delež brezposelnih je na eni stran odsev (ne) uspešnosti in prestrukturiranja gospodarstva, na drugi strani pa kaže na delež socialno marginaliziranega prebivalstva, ki ni skladen s trajnostnim in uravnoteženim razvojem.

- Kazalnik o izobrazbeni sestavi izhaja iz deleža prebivalcev, starejših od 15 let, z višjo in visoko izobrazbo, ker je znanje vse bolj odločilen dejavnik razvoja in konkurenčnosti, ki zagotavljata tudi višjo kakovost bivanja in socialne povezanosti.

- Pri »merjenju« dostopnosti do javnih storitev so upoštevane informacije o izbranih storitvah, ki so pomembne za kakovost življenja (dostopnost do srednjih šol, domov za starostnike in bolnišnic).

Okoljsko sestavino trajnostnega razvoja malih mest smo vrednotili po štirih, večinoma sinteznih kazalnikih:

- Ker se pritiski različnih človekovih dejavnosti v urbanih ekosistemih stopnjujejo, je razmerje med naravnim (ekološko stabilnim) in grajenim oziroma gojenim (antropogeno preoblikovanim) okoljem na območju mesta (t. i. indeks ekološke stabilnosti) dober kazalnik kakovosti okolja in bivanja. Ugodno razmerje med naravnimi in antropogeno preoblikovanimi površinami v mestu in njegovem zaledju povečuje okoljsko trajnost.

- Zaradi pomanjkanja ustreznih objektivnih podatkov je kakovost zraka vrednotena z izvedensko oceno na podlagi poznavanja fizičnogeografskih značilnosti mest (veter, megla, inverzija, mikrotreliefne značilnosti), ki lahko znatno vplivajo na boljše ali slabše nevtralizacijske sposobnosti okolja, ter na podlagi ocen in podatkov o aktualnih pritiskih na ozračje (prometni, industrijski idr. izpusti).

- Kazalnik o čiščenju odpadnih voda je sintezen in sestavljen iz podatkov o deležu gospodinjstev, ki so priključena na čistilno napravo, ter podatkov o načinu

in obsegu čiščenja odpadnih voda.

- Na okoljski komunalni standard malih mest kaže tudi sintezni kazalnik o ravnanju s komunalnimi odpadki, ki ga sestavljajo podatki o količini letno zbranih odpadkov na prebivalca, o deležu recikliranih zbranih odpadkov in o primernosti.

Za primerljivost vseh treh skupin kazalnikov smo časovno in vsebinsko usklajene podatke združili v štiri razrede, kjer razred 1 pomeni najboljše stanje glede trajnosti in razred 4 najslabše.

Sintezno vrednotenje pridobljenih rezultatov zagotavlja možnost medsebojne primerjave tipov mest in razvrščanje mest glede na skupno doseženo stopnjo trajnosti na gospodarskem, socialnem in okoljskem področju. Osnovna ovira pri vrednotenju izračunanih vrednosti kazalnikov je, da ni mejnih ali referenčnih vrednosti. Za večino kazalnikov ne obstaja nikakršno obče soglasje glede priporočljivih ciljnih vrednosti oziroma ni mogoče postaviti meje med »trajnostnim« in »netrajnostnim«. Pri nekaterih sinteznih kazalnikih, ki so sestavljeni iz dveh do treh delnih podatkov, so razrede določili izvedenci, z vsebinsko opredelitvijo pogojev uvrstitve v razred, pri vseh drugih pa so bile meje razredov določene s standardnim odklonom. Preskušanje normalnosti porazdelitve izbranih kazalnikov je pokazalo, da je porazdelitev v veliki večini normalna, v preostalih primerih pa se normalni zelo približa. Pri izbranih kazalnikih je bila aritmetična sredina ($\bar{X}$) uporabljena kot meja med 2. in 3. razredom, medtem ko je bila vrednost enega standardnega odklona uporabljena za mejo med 1. in 2. razredom ter med 3. in 4. razredom (Vintar, 2007).

5. Pregled izbranih kazalnikov trajnosti za mala mesta v Sloveniji

5.1 Gospodarski kazalniki

Osnovni cilj ekonomskega vidika trajnostnega razvoja je doseganje gospodarske rasti za zagotavljanje materialne blaginje in s tem povezano visoko kakovost življenja.

Pri višini **osnove za dohodnino** na prebivalca se kažejo med malimi mesti precejšnje razlike. Nadpovprečno visoke vrednosti so značilne za t. i. satelitska mala mesta v ljubljanski urbani regiji (Grosuplje, Domžale, Škofja Loka, Mengeš), pri čemer gre predvsem za učinke zaposlovanja v Ljubljani in priseljevanja prebivalstva z višjim socialnoekonomskim položajem. Visoka osnova za dohodnino na prebivalca je značilna tudi za terciarno usmerjena mala mesta (Lucija/Portorož, Bled, Izola in Radovljica), kjer se razvijajo storitve z dobro plačanimi delovnimi mesti, zaradi

Tabela 1: Gospodarski kazalniki po razredih* trajnosti

<i>Mesto ***</i>	<i>Tip **</i>	<i>Bruto osnova za dohodnino na preb. (razred)</i>	<i>Presežek delovnih mest (razred)</i>	<i>Zaposleni v storitvenih dejavnostih (razred)</i>	<i>Cene zazidljivih zemljišč (razred)</i>
Grosuplje	3	1	2	1	1
Lucija/Portorož	4	1	3	1	1
Bled	4	2	2	2	1
Murska Sobota	2	2	1	2	2
Izola/Isola	4	2	3	2	nd
Brežice	2	2	2	1	3
Postojna	2	2	1	2	3
Ajdovščina	2	2	1	3	3
Domžale	3	2	4	2	1
Mengeš	3	2	4	2	1
Slovenj Gradec	2	2	1	3	3
Idrija	2	1	2	4	3
Kamnik	3	3	3	2	2
Krško	2	2	1	3	4
Radovljica	4	2	4	2	2
Slovenska Bistrica	2	3	1	3	3
Škofja Loka	3	2	3	3	2
Vrhnika	3	2	4	2	2
Črnomelj	2	3	1	4	3
Litija	3	3	4	2	3
Logatec	3	3	4	2	3
Ravne na Koroškem	1	3	2	4	3
Jesenice	1	4	3	3	3
Kočevje	2	4	2	3	4
Zagorje ob Savi	1	3	4	3	3
Hrastnik	1	3	3	4	nd

*razred 1 = najboljša, razred 4 = najslabša

**1 = industrijska mala mesta; 2 = zaposlitvena središča na ruralnih območjih; 3 = satelitska mala mesta; 4 = terciarna mala mesta

***vrstni red malih mest v tabeli je skladen z razvrstitvijo povprečne vrednosti razredov gospodarske trajnosti (od najboljšega do najslabšega)

visoke kakovosti bivalnega okolja pa je opazno tudi priseljevanje prebivalstva z nadpovprečno visokimi dohodki. Na drugi strani pa imajo zelo nizke vrednosti vsa »industrijska« mala mesta (Jesenice, Hrastnik, Ravne, Zagorje), kar je kazalnik gospodarske krize (recesija stare in delovno intenzivne industrije, visoka stopnja brezposelnosti, velik delež prejemnikov socialne pomoči). Razmeroma nizke dohodke ima tudi prebivalstvo v značilnih »zaposlitvenih središčih ruralnih območij«, zlasti v JV in vzhodni Sloveniji (Kočevje, Črnomelj, Slovenska Bistrica).

Ker so mala mesta pomembna za zagotavljanje dobre dostopnosti do zaposlitve za velik del podeželskega

prebivalstva, je zmeren **presežek delovnih mest** ovreden kot ugoden. Najizrazitejša zaposlitvena središča med malimi mesti so manjša »regionalna središča« Murska Sobota, Slovenj Gradec, Postojna in Krško. Ta mala mesta prevzamejo nekatere funkcije regionalnih središč (uprava, sodstvo, šolstvo, zdravstvo), hkrati pa so se razvila kot oskrbna, storitvena in industrijska središča. Močna zaposlitvena središča so tudi mala mesta v pretežno ruralnih regijah, kakršna so Slovenska Bistrica, Ajdovščina, Črnomelj in Idrija. Za »satelitska« mesta v ljubljanski urbani regiji je značilen presežek delovno sposobnega prebivalstva nad številom delovnih mest. Nekakšno dvojno vlogo imajo Grosuplje, Kočevje in Škofja Loka – deloma so

zaposlitvena središča za okoliško prebivalstvo, hkrati pa je značilna močna dnevna selitev v Ljubljano. Zanimivo je, da »industrijska mala mesta« ne izkazuje večjega presežka delovnih mest nad številom delovno sposobnega prebivalstva. To dokazuje, da se niso razvila kot pomembna zaposlitvena središča za širše zaledje.

Usmeritev v **storitvene dejavnosti** je opredeljena s podatkom o deležu zaposlenih v teh dejavnostih. Najvišji delež imajo mala mesta z izrazito ali delno usmeritvijo v turizem (Lucija/Portorož, Bled, Izola in Radovljica) in mala mesta s funkcijami regionalnega pomena (Brežice in Murska Sobota). Visok delež storitev je značilen tudi za nekatera »satelitska« mala mesta (Grosuplje, Domžale in Mengeš), kar lahko pojasnimo s splošno terciarizacijo gospodarstva in prostorsko razpršenostjo storitev v ljubljanski urbani regiji. Nizek delež storitev in visok delež industrije je pričakovano značilen za »industrijska mala mesta« (Ravne, Hrastnik in Jesenice) ter za številna mala mesta tipa »zaposlitvena središča v ruralnih regijah«, ki so se razvila med policentričnim prostorskim razvojem in razpršeno industrializacijo v Sloveniji (Črnomelj, Idrija, Slovenj Gradec, Škofja Loka, Ajdovščina, Kočevje in Slovenska Bistrica).

Cene zazidljivih zemljišč so najvišje v gospodarsko najbolj razvitih in dejavnih mestih. Z vidika trajnostnega razvoja se visoke cene pozitivno ocenjene, saj so kazalnik ugodnih razvojnih gibanj in dobrih razvojnih možnosti. Med malimi mesti so razlike v cenah nepremičnin izjemno velike. Zelo visoke cene so značilne za turistično razvita mala mesta (Bled, Lucija/Portorož, Izola) in za »satelitska« mala mesta v ljubljanski urbani regiji, z oddaljevanjem od Ljubljane pa se nižajo. Zelo nizke so v malih mestih obrobni slovenskih regij (velika oddaljenost od avtocestnega križa) in v starih industrijskih središčih (Rebernik, 2007).

5.2 Socialni kazalniki

Socialni kazalniki trajnostnega razvoja, ki se neposredno navezujejo na gospodarske, so odsev sposobnosti mesta ali regije, da zagotovi prebivalcem ustrezno socialno varnost in čim manjše razlike med prebivalci znotraj mest in širše. Med malimi mesti imajo najneugodnejšo **starostno sestavo** oziroma največji presežek starega prebivalstva v primerjavi z mlajšim Izola, Radovljica, Idrija, Bled in Lucija/Portorož. Razvit turizem in oskrba sta hkrati povečala privlačnost teh mest za starejše prebivalce (upokojence). Izjema med malimi mesti z najneugodnejšo starostno sestavo je Idrija, ki jo je zaradi njene razmeroma slabše dostopne lege v preteklosti doletelo odseljevanje mlajšega, delovno sposobnega prebivalstva. Na drugi

strani je najugodnejša demografska sestava značilna za »satelitska mala mesta«, predvsem na vplivnem območju Ljubljane.

Delež brezposelnih opozarja na enega izmed pojavov, ki so s socialnega vidika najbolj negativni, saj povečuje revščino in potiskanje dela prebivalstva na družbeni rob, praviloma pa je tudi odsev slabega gospodarskega položaja. Delež brezposelnosti v upoštevanih občinah (kjer mala mesta, vključena v analizo, predstavljajo občinska središča) niha od najugodnejšega, torej najnižjega, v Idriji (samo 2,2 %) do 19,3 % v Litiji. Na splošno so po teh podatkih najneugodnejše razmere v starih industrijskih mestih, saj delež brezposelnih v nobenem izmed njih ni manjši od 10 %.

Boljša **izobrazbena sestava prebivalstva** je pomemben gospodarski razvojni dejavnik, saj zaposlovanje bolj izobraženih ugodno učinkuje na večjo inovativnost, storilnost in gospodarsko rast. Poleg tega znanje vpliva na višjo kakovost življenja in socialno povezanost. Največji delež prebivalcev z visoko in višjo izobrazbo je značilen za terciarna mala mesta. Po tem kazalniku so na prvih mestih kar tri naselja iz te skupine malih mest: Lucija/Portorož, Radovljica in Bled. Sledi jim Murska Sobota kot zaposlitveno središče na ruralnem območju, za njo pa sta dve satelitski mali mesti: Škofja Loka in Domžale. Najslabša je ponovno slika v industrijskih malih mestih, saj so med petimi naselji z najslabšo izobrazbeno sestavo vsa štiri mala mesta iz te skupine.

Četrty socialni kazalnik je **dostopnost do socialnih storitev**. Pri tem smo upoštevali naslednje dejavnosti oziroma objekte v mestu: srednje šole, bolnišnice in domove upokojencev. Najboljše razmere so v zaposlitvenih središčih na ruralnih območjih. V splošnem so najslabše vrednosti kazalnika v »satelitskih malih mestih«, kar je logična posledica njihove navezanosti na večje središče, kjer je velik del upoštevanih socialnih storitev (zlasti bolnišnice in srednje šole, medtem ko so domovi upokojencev večinoma v obravnavanih malih mestih). Čeprav na razvrščanje malih mest po tem kazalniku vplivajo mnoge posebnosti, je za manj mobilno prebivalstvo obstajanje teh (in drugih) funkcij v okviru lastnega naselja velikega pomena (Cigale, 2007).

5.3 Okoljski kazalniki

Okoljski vidik trajnostnega razvoja malih mest smo ugotavljali s štirimi kazalniki, od tega sta dva sestavljena, kar pomeni, da vključujeta več različnih informacij. Glede na velikost, morfologijo in lego se mala mesta bistveno razlikujejo po obsegu naravne (ekološko stabilne) in antropogene (ekološko nestabilne) rabe. Ugodno razmerje med naravnim

Tabela 2: Socialni kazalniki po razredih* trajnosti

Mesto ***	Tip **	Indeks staranja (razred)	Delež brezposelnih (razred)	Izobrazbena sestava(razred)	Dostopnost do socialnih storitev(razred)
Škofja Loka	3	1	1	2	2
Murska Sobota	2	3	2	1	1
Ajdovščina	2	2	2	2	2
Domžale	3	2	2	2	2
Grosuplje	3	1	2	2	3
Kamnik	3	2	2	2	2
Logatec	3	1	1	3	3
Postojna	2	3	2	2	1
Slovenj Gradec	2	2	2	2	2
Brežice	2	3	3	2	1
Idrija	2	4	1	2	2
Mengeš	3	1	2	3	3
Radovljica	4	4	2	1	2
Vrhnika	3	2	2	2	3
Jesenice	1	2	3	4	1
Krško	2	3	3	2	2
Lucija/Portorož	4	4	2	1	3
Bled	4	4	2	1	4
Črnomelj	2	3	3	3	2
Izola	4	4	3	3	1
Slovenska Bistrica	2	2	4	2	3
Litija	3	1	4	4	3
Ravne na Koroškem	1	2	3	4	3
Kočevje	2	3	4	4	2
Zagorje ob Savi	1	3	3	4	3
Hrastnik	1	3	4	4	4

*razred 1 = najboljši, 4 = najslabši

**1 = industrijska mala mesta; 2 = zaposlitvena središča na ruralnih območjih; 3 = satelitska mala mesta; 4 = terciarna mala mesta

***vrstni red malih mest v tabeli je skladen z razvrstitvijo povprečne vrednosti razredov socialne trajnosti (od najboljšega do najslabšega)

in antropogenim okoljem zelo prispeva k boljši kakovosti bivalnega okolja. Z uporabo **indeksa ekološke stabilnosti** smo ugotavljali razmerje med ekološko stabilnimi površinami, kakršne so gozd, travnik, vodotoki, zelene površine, močvirja ipd., in ekološko nestabilnimi zemljišči, kakršna so pozidana območja, njive, vrtovi, območja cest in železnic ipd. Najugodnejše razmerje med ekološko stabilnimi in nestabilnimi kategorijami se je pokazalo v Idriji, Hrastniku, Zagorju ob Savi in Jesenicah. Zaledje vseh omenjenih mest je gozdnato, njihova lega pa posebna; tako se indeks ekološke stabilnosti dviguje zaradi rabe

v zaledju in ne zaradi ekološko stabilne rabe znotraj naselij. Najmanj ugodne razmere glede ekološke stabilnosti zemljišč so se pokazale v Murski Soboti, Domžalah, Mengšu in Slovenski Bistrici. Ta naselja namreč ležijo na poseljenih in kmetijsko intenzivnih prodnih ravninah.

Eden ključnih dejavnikov kakovostnega okolja je čisto ozračje. Sintezni kazalnik **kakovosti zraka** vključuje oceno fizičnogeografskih značilnosti mesta in njegove širše okolice, ki imajo pomemben vpliv na občutljivost okolja oziroma nevtralizacijske sposobnosti, pa tudi

na oceno obremenitve (emisije) in stanja (kakovost zraka). Glede na obstoječe podatke smo pet naselij, Ajdovščino, Brežice, Logatec, Lucijo/Portorož in Postojno, uvrstili v skupino z visoko kakovostjo zraka, za katero je značilna razmeroma dobra samočistilna sposobnost okolja in pa majhni antropogeni pritiski. Najslabša kakovost zraka je še vedno v starih industrijskih središčih, ki imajo vsa izjemno nizko samočistilno sposobnost (lega v ozkih neprevetrenih dolinah), hkrati pa je v njih še naprej razmeroma obsežno onesnaževanje.

Kazalnik **ravnanje z odpadnimi vodami** je sintezen, pri čemer je upoštevan delež prebivalcev, katerih odpadne vode se prečiščujejo, v drugi del kazalnika pa smo vključili način čiščenja odpadnih voda v čistilnih napravah. V letu 2006 je od 26 obravnavanih še pet mest (s 6000 do 10.000 prebivalci) brez čistilne naprave, samo šest pa jih je imelo napravo z okoljsko ustreznim sistemom čiščenja. Razen Brežic in Zagorja ob Savi je stanje glede deležev priključenega prebivalstva na čistilne naprave v preostalih mestih zadovoljivo. V devetih je delež celo višji

Tabela 3: Okoljski kazalniki po razredih* trajnosti

<i>Mesto***</i>	<i>Tip**</i>	<i>Indeks ekološke stabilnosti (razred)</i>	<i>Kakovost zraka (razred)</i>	<i>Ravnanje z odpadnimi vodami (razred)</i>	<i>Ravnanje z odpadki (razred)</i>
<i>Bled</i>	<i>4</i>	<i>2</i>	<i>2</i>	<i>1</i>	<i>1</i>
<i>Ajdovščina</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>1</i>	<i>1</i>	<i>3</i>
<i>Postojna</i>	<i>2</i>	<i>2</i>	<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>
<i>Radovljica</i>	<i>4</i>	<i>2</i>	<i>2</i>	<i>1</i>	<i>3</i>
<i>Idrija</i>	<i>2</i>	<i>1</i>	<i>3</i>	<i>2</i>	<i>3</i>
<i>Logatec</i>	<i>3</i>	<i>2</i>	<i>1</i>	<i>3</i>	<i>3</i>
<i>Lucija/Portorož</i>	<i>4</i>	<i>3</i>	<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>
<i>Slovenj Gradec</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>3</i>	<i>1</i>	<i>2</i>
<i>Vrhnika</i>	<i>3</i>	<i>3</i>	<i>3</i>	<i>2</i>	<i>1</i>
<i>Brežice</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>1</i>	<i>3</i>	<i>3</i>
<i>Črnomelj</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>2</i>
<i>Grosuplje</i>	<i>3</i>	<i>3</i>	<i>2</i>	<i>2</i>	<i>3</i>
<i>Murska Sobota</i>	<i>2</i>	<i>4</i>	<i>2</i>	<i>1</i>	<i>3</i>
<i>Škofja Loka</i>	<i>3</i>	<i>3</i>	<i>3</i>	<i>2</i>	<i>2</i>
<i>Domžale</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>2</i>	<i>2</i>	<i>3</i>
<i>Jesenice</i>	<i>1</i>	<i>1</i>	<i>4</i>	<i>3</i>	<i>3</i>
<i>Kočevje</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>3</i>
<i>Litija</i>	<i>3</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>2</i>
<i>Zagorje ob Savi</i>	<i>1</i>	<i>1</i>	<i>4</i>	<i>3</i>	<i>3</i>
<i>Hrastnik</i>	<i>1</i>	<i>1</i>	<i>4</i>	<i>4</i>	<i>3</i>
<i>Izola/Isola</i>	<i>4</i>	<i>3</i>	<i>2</i>	<i>4</i>	<i>3</i>
<i>Kamnik</i>	<i>3</i>	<i>3</i>	<i>3</i>	<i>3</i>	<i>3</i>
<i>Mengeš</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>3</i>
<i>Krško</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>3</i>
<i>Ravne na Koroškem</i>	<i>1</i>	<i>2</i>	<i>4</i>	<i>4</i>	<i>3</i>
<i>Slovenska Bistrica</i>	<i>2</i>	<i>4</i>	<i>3</i>	<i>2</i>	<i>4</i>

*razred 1 = najboljši, 4 = najslabši

**1 = industrijska mala mesta; 2 = zaposlitvena središča na ruralnih območjih; 3 = satelitska mala mesta; 4 = terciarna mala mesta

***vrstni red malih mest v tabeli je skladen z razvrstitvijo povprečne vrednosti razredov okoljske trajnosti (od najboljšega do najslabšega)

od 90 %, medtem ko v 19 presega 70 %. Neustrezno prečiščevanje odpadnih voda je za pokrajinsko pestro Slovenijo, predvsem za kraške ali povirne pokrajine, kjer je samočistilna sposobnost voda neznatna, na sploh velik ekološki problem. Ureditev odvajanja in čiščenje odpadnih voda je zato med največjimi okoljskimi naložbami v Sloveniji – EU je odobrila 10-letno prehodno obdobje.

Analiza v zadnjih letih zbranih podatkov o **ravnanju s komunalnimi odpadki** na ravni Slovenije kaže ustalitev količine zbranih odpadkov (ki se je do leta 2001 še naglo povečevala). Narašča skupna količina ločeno zbranih frakcij, hkrati pa je zbranih odpadkov za odlaganje manj. Vse to je glede okoljske trajnosti izrazito pozitivno, s sinteznim kazalnikom pa smo želeli ovrednotiti in primerjati količino zbranih komunalnih odpadkov in količino odpadkov, ki so zbrani ločeno ter gredo v nadaljnjo predelavo in uporabo. Po podatkih ARSO (2005) je bilo v Sloveniji leta 2004 zbranih 403 kg komunalnih odpadkov na prebivalca, za mala mesta pa je ta količina še nekoliko višja, in sicer 450 kg. Po količini zbranih odpadkov na prebivalca so v ospredju Domžale, kjer odložijo na prebivalca 814 kg, Mengeš, Murska Sobota in Izola pa jih zberejo več kakor 600 kg. V teh mestih je količina odloženih odpadkov nadpovprečno visoka. Po drugi strani pa je količina odloženih odpadkov v Litiji in Škofji Loki manjša od 300 kg na prebivalca, kar je predvsem posledica načina odlaganja kakor resnično manjše proizvodnje odpadkov. V Sloveniji je delež recikliranih komunalnih odpadkov dobrih 11 %, podatki za obravnavana mala mesta pa kažejo, da je ta delež višji – dobrih 19 % (ARSO, 2005). Glede na oba sklopa zbranih podatkov so vsa mala mesta razvrščena v razrede, ki kažejo različno stopnjo trajnostnega razvoja po obstoječem ravnanju z odpadki. Najboljše je stanje na Bledu in Vrhniki – razmeroma ugodna količina zbranih odpadkov na prebivalca in visok delež recikliranih komunalnih odpadkov. Najmanj ugodno je stanje v mestih, v katerih je delež recikliranih odpadkov manjši od 5 %.

Sintezno vrednotenje okoljskih kazalnikov opozarja na nadpovprečne (v sklopu slovenskih malih mest) razmere le na Bledu, medtem ko kar sedem malih mest kaže na podpovprečno okoljsko trajnost. Opazno je zlasti ravnanje z odpadki, predvsem nizka stopnja njihove predelave, ki pa je značilna za celotno Slovenijo (Lampič, 2007).

6. Trajnostni razvoj malih mest v Sloveniji

Razvrščanje vrednosti za vsak kazalnik in malo mesto v omenjene štiri razrede navsezadnje omogoča še izračun povprečnega razreda vseh treh segmentov

trajnostnega razvoja. Glede na doseženo povprečno vrednost razredov so bila mesta na vsakem razvojnem področju uvrščena v tri skupine glede na svoj položaj, ki je lahko nad povprečjem gospodarske, socialne ali okoljske uravnoteženosti, v povprečju ali pod njim. Tako je mogoč še sintezni prikaz stopnje trajnosti malih mest po posameznih tipih, predvsem pa kar največja objektivna primerjava med njimi.

Dosežena raven trajnostnega razvoja malih slovenskih mest na začetku 21. stoletja je bila torej ocenjena z vrednotenjem vseh treh skupin izbranih kazalnikov in izračunom skupne stopnje trajnosti. Razporedila so se tako, da jih večina – 19 (73 %) – dosega povprečno stopnjo trajnosti, so torej v 2. razredu, najnižjo stopnjo trajnostnega urbanega razvoja (3. razred) ima pet malih mest, najskladnejši razvoj vseh treh segmentov trajnosti pa izkazuje le dve mesti.

V skupini mest, ki so se izkazala po najvišji oceni oziroma katerih dosednji razvoj se je najbolj dvignil nad povprečje slovenskih malih mest, sta Bled kot izrazito terciarno malo mesto in Murska Sobota kot zaposlitveno središča na ruralnem območju. Pri eni od skupin kazalnikov pa ne presegata povprečja, Bled pri socialnih (gre za učinke večje privlačnosti za starejše prebivalce, ki se po upokojitvi selijo v mirno in privlačno okolje ali v bližino krajev s kakovostno zdravstveno oskrbo) in Murska Sobota pri okoljskih (skupno vrednost ji znižuje koeficient ekološke stabilnosti, kar je posledica lege sredi kmetijskega ekosistema).

Šibko trajnost (z eno od treh skupin kazalnikov so nad povprečjem) izkazuje dve satelitski mali mesti (Grosuplje in Škofja Loka) in eno terciarno (Lucija/Portorož). Nadpovprečne vrednosti gospodarskih kazalnikov imata Grosuplje in Lucija/Portorož, v katerih pa gospodarska uspešnost ne zagotavlja nadpovprečne socialne varnosti, povprečni so tudi njihovi okoljski kazalci. Boljšo oceno okoljske trajnosti malim mestom znižuje predvsem neustrezno čiščenje odpadnih voda in podpovprečna ekološka stabilnost, praviloma namreč v neposrednem zaledju nimajo uravnoteženih naravnih ekosistemov.

Povprečno trajnost pripisujemo malim slovenskim mestom, ki so v vseh treh segmentih dosegla povprečne vrednosti oziroma v katerih povprečni gospodarski razvoj omogoča zadovoljivo socialno varnost prebivalcem, ki s svojim delovanjem še niso čezmerno obremenili okolja oziroma presegli njegovih naravnih zmogljivosti. Malih slovenskih mest s takšnimi značilnostmi je največ v tipu zaposlitvenih središč v ruralnem zaledju. Povprečno skupno vrednost ima tudi Izola, kjer se med tremi skupinami kazalnikov pojavita dve skrajnosti, s po enim nadpovprečnim in podpovprečnim skupnim kazalcem. Brez kritičnega pretresa podatkov bi veljala domneva, da je mesto

Tabela 4: Mala mesta po stopnji* skupne trajnosti

Mesto***	Tip**	Stopnja gospodarske trajnosti*	Stopnja socialne trajnosti	Stopnja okoljske trajnosti	Stopnja trajnostnega razvoja*
Bled	4	1	2	1	1
Murska Sobota	2	1	1	2	1
Grosuplje	3	1	2	2	2
Lucija/Portorož	4	1	2	2	2
Škofja Loka	3	2	1	2	2
Ajdovščina	2	2	2	2	2
Brežice	2	2	2	2	2
Črnomelj	2	2	2	2	2
Domžale	3	2	2	2	2
Idrija	2	2	2	2	2
Izola/Isola	4	1	2	3	2
Postojna	2	2	2	2	2
Radovljica	4	2	2	2	2
Slovenj Gradec	2	2	2	2	2
Vrhnika	3	2	2	2	2
Jesenice	1	3	2	2	2
Kamnik	3	2	2	3	2
Krško	2	2	2	3	2
Logatec	3	3	2	2	2
Mengeš	3	2	2	3	2
Slovenska Bistrica	2	2	2	3	2
Kočevje	2	3	3	2	3
Litija	3	3	3	2	3
Zagorje ob Savi	1	3	3	2	3
Hrastnik	1	3	3	3	3
Ravne na Koroškem	1	3	3	3	3

*1 = nadpovprečna; 2 = povprečna; 3 = podpovprečna

**1 = industrijska mala mesta; 2 = zaposlitvena središča na ruralnih območjih; 3 = satelitska mala mesta; 4 = terciarna mala mesta

***vrstni red malih mest v tabeli je skladen z razvrstitvijo povprečne vrednosti razredov skupne trajnosti (od najboljšega do najslabšega)

zagotavljalo svojo gospodarsko uspešnost predvsem na račun kakovosti okolja. V resnici pa si okoljsko trajnost izrazito znižuje z, za zdaj še, neustreznim čiščenjem odpadnih voda.

Mala mesta s pogojno povprečno trajnostjo vsaj pri enem segmentu zaostajajo za povprečjem. Pripadnost posameznim vnaprej opredeljenim tipom malih mest je tudi pri tej skupini zelo pestra. Z zmanjševanjem skupne vrednosti trajnosti se pojavlja več industrijskih malih mest.

Najslabšo podobo trajnosti, tako pa največje razvojne, socialne in okoljske probleme izkazuje Hrastnik in

Ravne na Koroškem s podpovprečnimi vrednostmi vseh treh skupin kazalnikov. Na njuno izrazito industrijsko usmerjenost kažejo tudi podatki o pomnkanju storitev z bolj plačanimi delovnimi mesti, ki zaposlujejo višje kvalificirano delovno silo. Hkrati sta to mali mesti s številnimi ekološkimi bremenami preteklega industrijskega onesnaževanja, ki ga stopnjuje še neugodna, zaprta lega v ozkih dolinah. Pri preostalih podpovprečno trajnostnih malih mestih so okoljski kazalniki ugodnejši. Praviloma jim izboljšajo vrednost podatki o ekološki stabilnosti, a ti kažejo le na obstoj naravnih ekosistemov v neposrednem zaledju, ne pa tudi njihove ohranjenosti in sposobnosti proizvodnje biomase (npr. Zagorje ob Savi). V tej skupini sta še

Kočevje, ki sodi med zaposlitvena središča na ruralnem območju, in satelitsko malo mesto Litija. Obe mesti sta bili v preteklosti usmerjeni izrazito industrijsko ter se danes, podobno kakor druga industrijska mala mesta, otepajo z raznovrstnimi razvojnimi, okoljskimi in socialnimi težavami.

7. Sklepne ugotovitve o prednostih in pomanjkljivostih malih mest za trajnostni razvoj

V raziskavo so bila vključena mala mesta s 5000 do 15.000 prebivalci, pri čemer pa njihova velikost oziroma število prebivalcev ne vpliva na doseženo stopnjo trajnosti oziroma na skladnost gospodarskega, socialnega in okoljskega razvoja. Prav tako med njimi **ni mesta z izrazitim stereotipnim netrajnostnim razvojem, pri čemer bi se čezmerno izčrpavali naravni viri in onesnaževalo okolje oziroma slabšali okoljski kazalniki na račun hitre gospodarske rasti in uspešnosti ter socialne blaginje.** Bolj kakor to se je potrdila hipoteza, da je malim slovenskim mestom praviloma uspelo razvoj bolje prilagajati samočistilnim sposobnostim okolja oziroma so se jim večji posegi in projekti skoraj praviloma izognili, zato imajo manj okoljskih bremen in težav. Tudi sintezno vrednotenje vseh treh skupin kazalnikov nakazuje, da jim je uspelo ohraniti razmeroma visoko stopnjo trajnosti oziroma uravnoteženosti med gospodarskim, socialnim in okoljskim segmentom razvoja (le slaba petina je pod povprečjem). To hkrati pomeni, da se jim je zaradi majhnosti in morda neprivlačnosti za velike naložbe in projekte posrečilo približati omenjenim ekosistemskim mehanizmom ravnovesja (načelo »sožitja« in »neodvisnost funkcije od količinske rasti«).

Primerjalna prednost v skladnosti dosedanjega gospodarskega, socialnega in okoljskega razvoja je še najbolj poudarjena pri terciarnih in satelitskih malih mestih. To so hkrati urbani ekosistemi s kakovostnim in privlačnim bivalnim okoljem, zato demografsko naraščajo in se prostorsko širijo. To pa postavlja prednje zahtevne strokovne izzive pri načrtovanju prihodnjega skladnega razvoja.

Nizka stopnja urbane trajnosti je značilna predvsem za **industrijska mala mesta** ali za mesta, katerih pretekli razvoj je slonel na tej dejavnosti, a so se glede na izbrana merila uvrstila v druge tipe malih mest. Zanje je značilno, da v vseh segmentih dosedanjega razvoja občutijo posledice preteklih tranzicijskih sprememb in prestrukturiranja ali zapiranja industrijskih obratov oziroma premajhne skrbi za čisto okolje. Plut (2007) ugotavlja, da se slovenska industrijska mala mesta srečujejo z najbolj zahtevnimi, večplastnimi izzivi in težavami pri razvojno, socialno in okoljsko nujnem prehodu k trajnostni urbani sestavi. Težave

in zamude pri zahtevni in nujni gospodarski prenovi se kažejo pri zmanjševanju socialne varnosti (zaostritev socialnih problemov) in v odlaganju razvojno **nujne odprave starih okoljskih bremen.** Neugodno je tudi, da gospodarsko najuspešnejših slovenskih malih mest hkrati (še) ne označuje tudi najvišja stopnja okoljske trajnosti. Torej je prepričanje, da je najprej treba doseči urbani preboj na gospodarskem polju, ki naj bi pozneje omogočil večje naložbe v odpravljanje urbane onesnaženosti okolja in njegovih sestavin, tudi v ospredju politike načrtovanja razvoja slovenskih mest.

Značilna je velika skladnost med gospodarskim in socialnim (ne)razvojem, kar velja predvsem za skupino malih mest, ki se po gospodarskih kazalnikih uvrščajo v zadnji razred. Dejansko imajo vsa mesta z najnižjo socialno trajnostjo tudi najnižje vrednosti gospodarskih kazalnikov. Omejene finančne možnosti torej pomembno vplivajo na manjšo socialno varnost, upravičena pa je nenevarnost, da bodo v nekem obdobju mestnega razvoja dosegali višjo gospodarsko rast tudi z izčrpavanjem naravnih virov mesta in okolice ter onesnaževanjem okolja.

Predstavljena raziskava oziroma metodologija bi bila lahko podlaga za nadaljnje proučevanje in »merjenje« trajnosti mest. Ob poenotenju izbora kazalnikov bo najzahtevnejša naloga sorodnih raziskav določiti mejne vrednosti za posamezne kazalce oziroma razviti nove načine standardizacije, ki bodo našli skupni imenovalac za raznovrstne gospodarske, socialne in okoljske kazalce, tako pa omogočili tudi širšo primerljivost.

Literatura in viri

ARSO, 2005: *Analiza podatkov o ravnanju s komunalnimi odpadki v RS iz letnih poročil.* Ljubljana.

Cigale, D., 2007: *Social indicators of sustainable development of small towns in Slovenia. V: Sustainable development of small towns, Ljubljana, Brno.*

Lampič, B., 2007: *Environmental indicators of sustainable development of small towns in Slovenia. V: Sustainable development of small towns, Ljubljana, Brno.*

Lampič, B., Rebernik, D., in Vaishar, A., 2007: *Typology of small towns. V: Sustainable development of small towns, Ljubljana, Brno.*

Nijkamp, P., in Perrels, A., 1994: *Sustainable cities in Europe. EARTHSCAN. London.*

Park, C., 1997: *The Environment: Principles and Applications. London and New York, Routledge.*

Plut, D., 2006: *Mesta in trajnostni razvoj. Geografske*

razsežnosti in dileme urbanega trajnostnega razvoja. Razprave FF. Ljubljana.

Plut, D., 2007: Level of sustainability of Slovenian small towns. V: Sustainable development of small towns, Ljubljana, Brno.

Rebernik, D. 2005: . Small towns in Slovene urban system. V: Cities in global perspective: diversity and transition. Tokio: College of Tourism, Rikkyo University: International Geographical Union, Urban Commission.

Rebernik, D., 2007: Economic indicators of sustainable development of small towns in Slovenia. V: Sustainable development of small towns, Ljubljana, Brno.

Špes, M., 2007: Sustainability of urban ecosystems. V: Sustainable development of small towns, Ljubljana, Brno.

Špes, M., 2007: Sustainable development of small towns - comparison and challenges. V: Sustainable development of small towns, Ljubljana, Brno.

Vester, F., 1991: Kriza prenaseljenih območij, O razvijanju ekosistemskega mišljenja, DZS. Ljubljana.

Vintar Mally, K., 2007: Methodology for research on sustainability of small towns. V: Sustainable development of small towns, Ljubljana, Brno.